

MEVLÂNÂ'NIN ŞİİRLERİNDE İZ BIRAKAN VEYA ONUNLA GÖRÜŞEN İRANLI ŞAİRLER

Ziyâuddin Seccâdi
Çeviren: Yakup Şafak*

Özet: Mevlânâ Celâleddin-i Rumî (604-672/1207-1273), gerek Dîvân-ı Kebîr'inde, gerekse diğer eserlerinde İranlı şairlere çeşitli atflarda bulunmuş, şiirlerinden alıntılar yapmış veya onlara nazîreler söylemiştir. İlk dönem Mevlevî kaynaklarında da bu hususta bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu makalede bu önemli konu ele alınmış ve Mevlânâ'nın diğer şairlerle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Dîvân-ı Kebîr, Mesnevî, İranlı şairler.

The Iranian Poets who Effected His Poetry or Meet with Mavlana

Summary: Mavlana Jalaluddin Rumi whether in his Divan-i Kabir or in his other works like as Mathnavi and Fihi Mafih has quoted some poems from other Iranian poets. There is some information about this subject in early Mavlavi sources. This article deals with this very important topic and puts forward the poetic relationship of Mavlana with other poets.

Keywords: Mavlana, Divan-i Kabir, Classical Persian Poets.

* Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. (Makalenin bilgisayarda yazımı hususunda yardımlarını gördüğüm Dr. İbrahim Kunt ve Arş. Gör. Sinan Taşdelen Beylere teşekkür ederim.)

Çevirenin Sunuşu

Büyük mütefekkir ve mutasavvıf Mevlânâ Celâleddin-i Rumî (604-672/1207-1273), geçirdiği iyi bir tahsil dönemi ve yetiştiği zengin kültürel muhitin tabii neticesi olarak Arap ve Fars şairlerinin eserlerine vâkıf olmuş, bilhassa Şems-i Tebrîzî ile Konya’da buluşmasından sonra söylediği manzûmelerde bu şairlere yer yer atıflarda bulunmuş, onlardan alıntılar yapmış, kendilerine nazîreler yazmıştır; bazılarıyla da görüşmüştür. İranlı ilim adamlarından Sayın Ziyâuddin Seccâdî, Şi‘r dergisinin IX. sayısında (s. 10-15) yayınlanan “Celâleddîn Muhammed-i Mevlevî ve Diğer Şâirân” adlı makalesinde bu önemli konuyu ele almış ve Mevlânâ’nın diğer şairlerle ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Geniş ölçüde, İranlı büyük âlim Bediuzzaman Furûzanfer (1897-1970)’in çalışmalarına ve onun değerli tespitlerine dayanan bu derleme Türkçe’ye çevrilirken, Farsça metin ve dipnotların yapısı korunmuş; ancak daha düzenli olması açısından dipnotlardaki bazı yerler ikmâl edilmiştir. Metinde gerekli gördüğümüz ilâveler normal, dipnotlardakiler ise köşeli parantez içinde verilmiştir. Beyitler ve alıntılar, imkân nispetinde asıl kaynaklarıyla ve onların tercümeleriyle karşılaştırılarak yerleri, dipnotlarda gösterilmiştir. Bu noktada, Mevlânâ’nın bütün eserlerini, değerli izahlarla Türkçe’ye çeviren merhum Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982)’nin tercümelerinden çokça istifade ettiğimizi belirtmeliyiz.

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

منطق الطیر سلیمانی کجاست

منطق الطیران خاقانی صداست

"Hâkânî'nin kuşlarının dili (ancak) sestir; nerede Süleyman'ın kuş dili?"¹

Mesnevi'de bulunan bu beyit, VI/XII. yüzyılın ünlü ve ekol sahibi şairi olan Hâkânî-yi Şîrvânî (öl. 595/1199)'ye bir cevap olarak söylenmiştir; zira o, şiirlerini "mantuku't-tayr", "mantuku't-tuyûr", "lisânü't-tuyûr" (yani kuşların dili) olarak adlandırıyordu. Nitekim şöyle demektedir:

که به زو معانی سراپی نیابی

ز خاقانی این منطق الطیر بشنو

جهان را سلیمان لوابی نیابی

لسان الطیور از دمش یابی ار چه

"Hâkânî'den şu kuş dilini dinle ki ondan daha üstün manalar terennüm eden (birisini bulamazsın.

Dünyada Süleyman'ın sancağını (taşıyanı) bulamazsın, ama onun nefesinde kuşların dilini bulursun."²

Başka (bir yerde şöyle) demektedir:

به حیرت اند چو از منطق الطیور ذباب

ز این قصیده که گفتم سخنوران جهان

"Söylediğim bu kasidede dünyadaki şairler -kuşların dilinden (hayrete düşen) sinek ve böcekler gibi- hayran kaldılar."³

Bunlara ilaveten (şairin), iki matlaında "mantuku't-tayr" unvanı bulunan bir kasidesi vardır⁴ ki onda kuşların, sevdikleri gülün başında (yaptıkları) tartışma dile getirilir. (Bu tartışma sonucunda kuşlar) davayı "ankâ"ya götürürler. O da der ki "Bütün çiçekler güzel ve gönül çekicidirler, fakat gül -yani kırmızı gül yahut gül-i muhammedî- hepsinden daha güzeldir. Zira o, (Muhammed) Mustafa'nın teridir, ötekiler ise toprak ve sudur." Ve (şair) buradan Hz. Peygamber'i övmeye (na't) geçer⁵.

(Hâkânî) Tuhfetü'l-İrâkeyn'de de şöyle söyler:

خاقانی راست منطق الطیر

وصف تو ای بهار خوش سیر

"Ey seyri güzel bahar! Senin vasfın, Hâkânî için kuş dilidir."⁶

Mevlânâ, Hâkânî'ye çok ilgi göstermiş, birçok yerde onun şiirlerine nazîre söylemiş veya (mısra ve beyitlerini) tazmin yoluyla (kendi manzumelelerinde) kullanmıştır. Söz konusu yerler, şunlardır:

Hâkânî'nin,

عشق را یک نازنین جستیم نیست

اهل بر روی زمین جستیم نیست

"Yeryüzünde ehil (birini) aradık, yok! Aşk için nazlı bir (güzel) aradık, yok!"

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

matlayla (başlayan) kısa ve şikâyetâmiz bir kasidesi vardır⁷. Mevlânâ, Hâkânî'ye nazîre olarak,

غیر عشقت راه بین جستیم نیست جز نشانت همشین جستیم نیست

"Aşkandan başka yol iz bilen (birini) aradık, yok! Senin izinden başka (bizimle oturup kalkacak bir) arkadaş aradık, yok!" matlayla başlayan bir gazel söylemiştir⁸.

Öyle görünüyor ki Mevlânâ, Hâkânî'ye bir cevap vermek istemiştir, zira Hâkânî diyor ki:

هست در گیتی سلیمان صد هزار یک سلیمان را نگین جستیم نیست

"Dünyada yüz bin Süleyman var; (ama) bir Süleyman'a mühür aradık, yok!"

Mevlânâ'nın gazelinde ise şöyle denilmektedir:

خاتم ملک سلیمان جستیمت حلقه ها هست و نگین جستیم نیست

"Süleyman'ın hükümrانlık mührü, aranmaya değer. Halkalar var, ama yüzük kaşını aradık, yok!"

Hâkânî'nin,

روزم به نیابت شب آمد جانم به زیارت لب آمد

"Gündüzüm, gecenin vekillğine geldi; ruhum, dudağı ziyarete geldi."

matla'lı bir gazeli vardır.⁹

Mevlânâ, bu gazele nazîre yazmıştır; matlaı (şudur):

روزم به عیادت شب آمد جانم به زیارت لب آمد

"Gündüzüm, geceye geçmiş olsun (demeye) geldi; ruhum, dudağı ziyarete geldi."¹⁰

(Mevlânâ), Hâkânî'nin gazelinin 2. ve 4. beyitlerini de tazmin etmiştir:

از بس که شنید یارم چرخ از یارب من به یا رب آمد

هر بار ز جرعه مست بودم این بار قدح لبالب آمد

"Gökyüzü Ya Rabbi dememi o kadar çok duydu ki benim Ya Rabbi demenden, o da Ya Rabbi (demeye) başladı.

Her defasında bir yudumdan sarhoş idim; bu kez, kadeh ağzına kadar dolu geldi."

(Bu fasılda) son olarak şu noktaya değinmek uygun olacaktır ki Mevlânâ bir gazelinde şöyle söylemiştir:

می تازم ترکانه تا حضرت خاقانی کز وی مثل خرگه صد بند کمر دارم

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

“Türk gibi hakanın huzuruna dek (atımı) süreceğim. Çünkü ondan, otağ gibi yüz bentli kemer almışım.”¹¹

Merhum üstad Furûzanfer, Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr’in özel isimler indeksinde, (beyitte geçen) “hâkânî”yi şair Hâkânî olarak almış ve (kelimeyi şairin) isminin geçtiği yerde zikretmiştir.¹² Bu, yanlıştır, zira Mevlânâ’nın “hazret-i hâkânî”den kastı, Türk hükümdarı olan hakanın huzûrudur ki Mevlânâ’nın nazarında o, Şems-i Tebrîzî’dir. Nitekim (Mevlânâ) bundan sonra şu beyitleri zikretmektedir:

چون سایه فنا کردم در تابشِ خورشیدی کاند پی او دائم من سیرِ قمر دارم
چون لعل ز خورشیدش جز گرمی و جز تابش من فرِ دگر گیرم من عشقِ دگر دارم

“Gölge gibi, güneşin ışığında yok oldum da onun için hep ay gibi (peşinde) dolaşıyordum.”

La’l gibi, onun güneşinden, ısı ve ışıktan başka bir güç alırım; başka bir aşkım var benim.”

Mevlânâ’nın Senâî ve Attâr’a -daha ziyade Senâî’ye- teveccüh gösterdiğini biliyoruz. Bu konuyu daha fazla açmalıyız. Ancak ondan evvel, Mevlânâ’nın VII/XIII. yüzyıla kadar yaşamış diğer şairlere olan ilgisinden bahsedeceğiz ve sonunda Senâî ve Attâr’a döneceğiz.

Mevlânâ’nın,

گفت کسی خواجه سنائی بمرد مرگِ چنین خواجه نه کار بست خرد

“Birisi Hâce Senâî öldü dedi. Böyle bir büyüğün ölümü, öyle küçük bir iş değildir.”

matlaında bir gazeli vardır ki ikinci beyti şöyledir:¹³

قالبِ خاکی به زمین باز داد روحِ طبعی به فلکِ واسپرد

“Topraktan olan bedeni, toprağa geri verdi; tabîi (aslî) olan ruhu ise göğe teslim etti.”

Bu iki beyit -biraz farklı olarak- Rûdekî-yi Semerkandî(öl. 329/940)’ye aittir ki şair Murâdî’ye yazdığı mersiye de şu şekilde (geçmektedir):

مرد مرادی که همانا بمرد مردن این خواجه نه کار بست خرد
جانِ گرمی به پدر باز داد کالبدِ تیره به مادر سپرد

“Murâdî öldü ki tam öldü. (Böyle bir) büyüğün ölmesi, küçük bir iş değildir.”

Aziz ruhunu, babaya (göklere); karışık ve bulanık bedeni, anneye (dört unsura) teslim etti.”¹⁴

Avfî, Lübâbü’l-elbâb’da (bu) mersiyeinin beyitlerini nakletmiş, merhum Furûzanfer de (söz konusu) gazelin haşiyesinde, Lübâbü’l-elbâb’a işarette

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

bulunmuştur. Mevlânâ, başka bir gazelinde (zikredilen) ikinci beyti şöyle söylemiştir:

قالبِ خاکی سوی خاکی فنکند جانِ خرد سوی سماوات برد

“Topraktan olan bedeni, toprağa doğru attı; akla (mensup olan) canı göklere doğru çıkardı.”

Mevlânâ Celâleddin, Rûdekî'nin “Bûy-i Cîy-i Mûliyân” kasidesine nazîre yazmış şairlerdendir. Bir gazelinde (şöyle) der:

بوی باغ و گلستان آید همی بوی یارِ مهربان آید همی
از نثارِ جوهرِ یارم مرا آبِ دریا تا میان آید همی

“Bağın ve gül bahçesinin kokusu geliyor; şefkatli sevgilinin kokusu geliyor.”

*Sevgilimin inci(ler) saçmasından, denizin suyu belime kadar geliyor.*¹⁵

Bu nazîre, diğer (şairlerin) söylediklerine göre, nispeten daha iyidir ve (şiiirdeki) coşku ve aşkı (ifade), Mevlânâ'nın üslûbuyla uyumludur. (Söz konusu) nazîreler hakkında merhum bilgin Muhammed Kazvîni, Çehâr makâle'nin haşiyelerinde bilgi vermiştir.¹⁶ Çehâr makâle sahibi diyor ki: “Kimse bu kasideye karşılık verememiş ve başarıyla onun zorluklarının üstesinden gelememiştir.”¹⁷ Kasidenin özel bir mûsikîsi vardır ki Rudekî onu uşşak makâmında okumuştur. Onda (nâdir ve) güzel, coşkulu bir hareket ve neşe vardır ve bütün şairlerin ilgisini çekmiştir. Hâfız dahi (şöyle) demiştir:

خیز تا خاطر بدان ترکِ سمرقندی دهیم کز نسیمش بوی جوی مولیان آید همی

“Kalk, o Semerkantlı Türk'e (güzele) gönül verelim ki onun (mahallesinin) rûzgârından, Mûliyân Irmağı'nın kokusu geliyor.”¹⁸

IV/X. ve V/XI. asrın başlarında (yaşamış olan) Şii şair Kisâi-yi Mervezî'nin¹⁹ sabah tasvirini (içeren) bir kasidesi vardır ki onun ilk iki beyti şöyledir:

صبح آمد و صحیفه مصقول بر کشید وز آسمان سپیده کافور بر دید
صوفی چرخ خرقه و شالِ کبودِ خویش تا جایگاهِ ناف به عمداً فرو درید

“Sabah çağı geldi, cilâlanmış sahifesini açtı, yaydı; gök yüzünde bir bezazlık, bir kâfur rengi belirdi.

Gök yüzü sûfisi mavi renkli hırkasını, şalını inadına, tâ göbeğine dek yurttu.”

Mevlânâ, bir gazelin başlangıcında (bu iki beyti aynen) nakletmiştir.²⁰

Şemseddîn-i Eflâkî, Menâkıbü'l-ârifin'de bu gazeli bir hikayenin sonundaki bir gazelin ardından nakletmiştir ki matlaı şudur:

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

در همه عالم چنین عشقی که دید

عاشقان پیدا و دلبر ناپدید

"*Âşıklar meydanda, sevgili ise görünmüyor. Böyle bir aşkı, bütün dünyada kim görmüştür?*"²¹

VI/XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan ve Selçuklu (hükümdarı) Sultan Sencer'in çağdaşı bulunan Abdülvâsi-i Cebeli (öl. 555/1160) hakkında şöyle denilmiştir: "Sultanın çiftçisi idi. Pamuk tarlasında onu gördü. Şöyle diyordu:

اشتر دراز گردنا دانم چه خواهی کردنا
گردن دراز می کنی پنبه بخواهی خوردنا

"*Ey uzun boyunlu deve! Ne yapacağını biliyorum. Boynunu uzatıyorsun, pamuk yiyeceksin!*"

Sultan, onda latif bir tabiat (yetenek) kokusu duydu; kendisini yanına aldı ve yetiştirdi."²²

Mevlânâ, beş beyitlik bir gazelinde, Abdülvâsi'in şiirine teveccüh göstererek (şöyle) söylemiştir:

پیش به سجده می شدم پست خمیده چون شتر خنده زنان گشاده لب گفتم "دراز گردنا"
بین که چه خواهی کردنا بین که چه خواهی کردنا گردن دراز کرده ای پنبه بخواهی خوردنا

"*Önünde secde ettim, deve gibi eğilip alçaldım. Gülümseyerek ağzını açtı ve dedi ki: A uzun boyunlu! Bakalım ne yapacaksın, bakalım ne yapacaksın? Boynunu uzatmışsın, pamuk mu yiyeceksin?*"²³

Divân-ı Kebîr'de, şu matla'da bir gazel vardır:

در دلم چون غمت ای سرو روان بر خیزد همچو سرو این تن من بی دل و جان بر خیزد

"*Ey yürüyen servi! Gönlümde senin üzüntün baş gösterince, bu benim vücudum, gönlünü ve canını (yitirmiş) olduğu halde servi gibi ayağa kalkar.*"²⁴

Gazelin makta' beytinde, Mücîrüddîn-i Beylekânî(öl. 594/1197)'ye işaret vardır ve onun bir mısraı şu şekilde tazmin edilmiştir:

"بر سر کوی تو عقل از سر جان بر خیزد" این مجاباتِ مجبر است در آن قطعه که گفتم

"*Bu, Mücîr'e nazîredir; O'nun (içinde) 'senin mahallenin başında akıl, canın başından gider' (mısraı bulunan) kıt'asına (nazîre)...*"²⁵

Aynı mısraı, Mevlânâ bir gazelinin matlaında kullanıp demiştir ki:

بر سر کوی تو عقل از سر جان بر خیزد" خوشتر از جان چه بود از سر آن بر خیزد

"*Senin mahallenin başında akıl, canın başından gider. Candan hoş ne vardır? Onun başından (bile) kalkıp (gider).*"²⁶

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

Bu gazelin sonunda da önceki (781 nolu) gazelin makta beyti aynen getirilmiştir.

(Mevlânâ'nın başka bir gazelinin matla beyti):

گر چپ و راست طعنه و تشنیع بیهده ست از عشق بر نگررد آن کس که دلشده ست

“Sağdan soldan boş yere kınama ve ayıplama olsa bile, gönlünü yitirmiş olan kimse, aşkandan dönmez.”²⁷

Bu (gazelin) ikinci beyti şöyledir:

مه نور می فشاند و سگ بانگ می کند مه را چه جرم خاصیت سگ چنین بده ست

“Ay ışığını yayar, köpek ise havlar. Ayın ne kabahati var? Köpeğin huyu böyle!”

Bu beyit -küçük bir değişiklikle- VI./XII. yüzyılın ünlü şairi Seyyid Hasan-ı Gaznevî (öl. 565/1170)'ye aittir.²⁸

VI./XII. yüzyılın büyük mesnevi şairi Nizâmî (öl. 599/1203 veya 614/1217) de Mevlânâ'yı etkilemiş ve Mevlânâ, şiirinde bu (büyük) üstada atıfta bulunmuştur ki matlamı (sunacağımız) gazel, o cümledendir:

چه گوهری تو که کس را به کف بهای تو نیست جهان چه دارد در کف که آن عطای تو نیست

“Sen nasıl bir mücevhersin ki kimsenin avucunda senin karşılığın yok. Dünyanın avucunda ne var ki o senin bağışın olmasın?”²⁹

Bu gazelin makta beytinde (şöyle) söyler:

نظیر آنکه نظامی به نظم می گوید جفا مکن که مرا طاعت جفای تو نیست

“Nizâmî'nin şiirinde söylediği gibi, '(bana) eziyet etme; senin eziyetine (katlanacak) tâkatim yok benim”

Bir gazelin matlamında ise Nizâmî'nin Leylî vü Mecnûn'undaki bir beyti tazmin ederek der ki:

پر کندگی از نفاق خیزد پیروزی از اتفاق خیزد

“Perişanlık ayrılıktan doğar; zafer ise beraberlikten...”³⁰

Bir gazelinde de Nizâmî'nin Leylî vü Mecnûn'undaki bir mısraı şöyle tazmin etmiştir:

آخر تو کجا و ما کجا ایم ای بی تو حیات و عیش بی کار

“Nihayet sen neredesin, biz nerdeyiz? Sensiz hayat, anlamsız (ve değersiz)...”³¹

Nizâmî'nin beyti aslında şöyledir:

آیا تو کجا و ما کجا ایم تو زآن یکی که ما تو ایم

“Sen neredesin, biz nerdeyiz? Biz seniniz; fakat sen kimlerinsin?”³²

Enverî-yi Ebîverdî (öl. 583/1187) büyük kaside şairidir. Akıcı ve güzel gazeller söylemiştir. Kıtalarında halk dilini de kullanmıştır. Enverî, Mevlânâ'nın şiirlerinde çok iz bırakmıştır. Mevlânâ iktibas veya tazmin yoluyla onun şiirlerinden istifade etmiştir. Meselâ:

عارفا گر کاهلی آمد قران کاهلان جاء نصر الله آمد ابشروا جاء البشير

“Ey ârif kişi! Tembellik, tembellerin karânı olduysa, Allah'ın yardımı geldi (âyeti de) erişti; müjdeleyin, müjdeci geldi!”³³

İkinci mısradaki bir ibâre Enverî'nin bir kasidesinin matla beytinden alınmıştır. Enverî'nin beyti şöyledir:

ابشروا يا اهل نيشابور اذ جاء البشير كاندر آمد موكب ميمون منصور وزير

“Ey Nişâbur halkı! Müjdeci gelince müjde verin. Zira Vezir'in, (ilâhî) yardıma mazhar olmuş, kutlu ordusu içeri girdi.”³⁴

Mevlânâ'nın bir gazelinin matlaı da şudur:

درخت اگر متحرک بدى به پا و به پر نه رنج اړه کشیدی نه زخمهای تبر

“Ağaç, eğer ayağıyla koluyla hareket edebilir olsaydı, ne testere eziyeti çekerdi, ne balta darbeleri (yerdî).”³⁵

Bu beytin aslı Enverî'nindir ve şöyledir:

درخت اگر متحرک شدی ز جای به جای نه جور اړه کشیدی و نه جفای تبر

“Ağaç, eğer bir yerden bir yere hareket edebilir olsaydı, ne testere eziyeti çekerdi, ne balta cefası...”

(Mevlânâ'nın gazelinin) ikinci mısraı, نه جفای تبر, şeklinde de bilinir.

Mevlânâ, Mesnevî'nin bir hikâyesinde de Enverî'nin nükteli ve mizahî bir kıtasına teveccüh gösterip onun beyitlerinden alıntı yapmıştır.³⁶ Aynı şekilde o, VI/XII. yüzyılın diğer şairlerine -meselâ Cemâlüddîn Abdürrezzâk-ı İsfahânî (öl. 588/1192)'ye de ilgi göstermiştir.³⁷

Şimdi, artık iki ünlü mutasavvıf şairden, yani Senâî-yi Gâznevî ile Âttâr-ı Nişâbüri'den ve onların Mevlânâ üzerindeki tesir ve nüfuzlarından söz edebiliriz.

Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Âdem-i Senâî (öl. 535/1141; daha güvenilir görüğe göre 545/1142), tasavvufî şiirin kurucusudur.³⁸ Hadîkatü'l-hakîka (adlı) mesnevisi ve tasavvufî kasideleriyle bütün şair, yazar ve ediplerin teveccühünü kazanmıştır. Yine herkesin övgüsüne mazhar olan başka mesneviler de yazmıştır. Hakkında saygı dolu birçok sözler söylenmiştir. Hatta Hâkânî-yi

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

Şîrvânî bile kendisini Senâî'ye bedel (yerini alan) görerek demiştir ki:

بدل من آمدم اندر جهان سنایی را بدین دلیل پدر نام من بدیل نهاد

*"Dünyada Senâî'nin yerine ben geldim; bu sebeple babam, adımı Bedil koydu."*³⁹

Başka bir yerde (şöyle) söyler:

چون به غزنین شاعری شد زیر خاک خاک شروان شاعری دیگر براد

*"Gazne'de bir şair toprağa (verildiği) için, Şîrvan toprağı başka bir şair (dünyaya) getirdi."*⁴⁰

Mevlânâ'nın şu iki beyti genel olarak bilinir -ki birinde Senâî ve Attâr'ın, diğlerinde sadece Attâr'ın adı geçmektedir:-

عطار روح بود و سنایی دو چشم او ما از پی سنایی و عطار آمدم

*"Attâr ruh, Senâî onun iki gözü (mesâbesinde) idi; biz ise Senâî ve Attâr'ın izinden geldik."*⁴¹

هفت شهر عشق را عطار گشت ما هنوز اندر پی یک کوچه ایم

*"Attâr, aşkın yedi şehrini dolaştı; biz ise hâlâ bir sokağın içindeyiz."*⁴²

Bir tarikat şeyhi olan Ferîdüddîn Muhammed Attâr-ı Nişâbüri'nin, tasavvufî mesnevileri vardır ve bunların en meşhuru Mantıku't-tayr veya Makâmâtü't-tuyûr'dur. Onun Tezkiretü'l-evliyâ (adlı) mensur eseri de (herkes tarafından) bilinir. Attâr, 618/1221 veya 627/1230 yılında Moğol istilâsı sırasında -bir rivayete göre- şehit edilmiştir.⁴³

Zikrettiğimiz gibi bu iki büyük mutasavvıftan Senâî, Mevlânâ'yı daha fazla etkilemiştir. Anlatıldığına göre Şems-i Tebrîzî'nin kaybolmasından sonra Mevlânâ'nın seçkin müridlerinden Hüsâmeddin Çelebi, kendisinden, istifade edip aşkı tatması için Senâî'nin İllâhî-nâme'si gibi bir eser yazmasını rica eder. İllâhî-nâme'den kastedilen, Senâî'nin, Fahrî-nâme de denilen Hadîkatü'l-hakîka'sıdır. Mesnevî'de de "Hakîm-i Gaznevî'nin İllâhî-nâme'sine işaret edilmiştir."⁴⁴

(Çelebi'nin) bu ricası ve teklifi üzerine Mevlânâ, sarığının arasından bir kâğıt parçası çıkarıp kendisine verir ve "Al; bu, İllâhî-nâme'nin başlangıcıdır" der. O kâğıtta Mesnevî'nin, بشنو از چون حکایت می کند "Dinle neyden nasıl anlatıyor" diye (başlayıp) پس سخن کوتاه باید والسلام "Öyleyse sözü kısa kesmek gerekir, vesselâm" diye (biten) ilk 18 beyti yazılıdır.

Mevlânâ'nın gazellerinde Senâî ve Attâr'ın adlarının birlikte geçtiği yerler şunlardır:

جاننی که رو این سو کند با بایزید او خو کند یا در سنایی رو کند یا بو دهد عطار را

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

"Bu tarafa yönelen can Bayezid'in huyunu alır; ya Senâî'ye yüzünü çevirir, yahut Attâr'ın kokusunu verir."⁴⁵

اگر عطار عاشق بُد سنایی شاه فایق بُد
نه اینم من نه آنم من که گم کردم سر و پا را

"Attâr âşık idi, Senâî üstün bir padişah idi; (fakat) ben ne oyum, ne buyum; başımı, ayağımı kaybetmişim ben."⁴⁶

Bu beyit, bir sonraki gazelde de aynen tekrar edilmiştir.

Diğer bir beyit:

یافت فردیت ز عطار آن فرید
آن سنا جو کث سنایی شرح کرد

"Senâî'nin anlattığı o yücelik arayan eşsiz kişi, eşsizliği (vahdeti) Attâr'da buldu."⁴⁷

Mevlânâ'nın, Senâî'den yaptığı tazmin ve iktibaslar şunlardır:

Mevlânâ bir gazelinde der ki:

زان دل ما قویست در بر ما
که بگردد به گرد لشکر ما
زانک عرشیت اصل جوهر ما

ما همیشه میان گلشکریم
زهره دارد حوادثِ طبعی
ما به پر می پریم سوی فلک

"Biz daima gülbeşeker içindeyiz; ondan dolayı göğsümüz içindeki kalbimiz güçlüdür.

Zöhre bile halden hale girer de ordumuzun etrafında dolaşır.

Kanatlanıp göğe doğru uçarız; çünkü asıl cevherimiz, arşa mensuptur bizim."⁴⁸

Senâî de (şöyle) söylemiştir:⁴⁹

زآن دل تو قویست در بر تو
که بگردد به گرد لشکر تو
زانک عرشیت اصل گوهر تو

تو همیشه میان گلشکری
زهره دارد حوادثِ طبعی
تو به پر می پری به سوی فلک

Mevlânâ'nın

جان را درافکن در عدم زیرا نشاید ای صنم
تو محتشم او محتشم چیزی بده درویش را

"Ey güzel! Canı yokluğa at; zira sen de haşmetlisin o da haşmetli, bu yakışık almaz; fakire bir şey ver."⁵⁰

beyti, Senâî'nin şu beytine işaretler:

خیز و بیا و برنشین به شهر روح الامین
خود کی روا باشد چنین تو محتشم او محتشم

"Kalk, gel ve Cebrâil'in kanadına bin; sen haşmetli, o haşmetli, böyle

uygun olur mu?"⁵¹

Mevlânâ bir gazelinde, Senâî'nin şu beytini tazmin edip matla olarak kullanmıştır:

عیسی روح گرسنه ست چو زاغ خر او می کند ز کجند کاغ

"Can İsa'sı karga gibi aç; eşeği de susam (yemiş), geniş getiriyor."⁵²

Şu beyti de Senâî'nin Hadîka'sından alıp bir gazeline matla yapmıştır:

صوفیان در دمی دو عید کنند عنکیوتان مگس قدید کنند

"Sûfiler aynı anda iki bayram (birden) yaparlar; örümcekler ise sinek kurutuyorlar."⁵³

(Mevlânâ) bir gazelin matlaında (şöyle) der:

ای سنایی گر نیابی یار یار خویش باش در جهان هر مرد و کاری مرد کار خویش باش

"Ey Senâî! Eğer dost bulamıyorsan, kendi kendine dost ol. Dünyada herkesin bir işi var; (sen de) kendi işinde ol."⁵⁴

(Beytin) ikinci mısraı, Hadîka'nın şu beytine işaretir:

که پدید است در جهان باری کار هر مرد و مرد هر کاری

"Dünyada, hiç değilse şu aşikârdır ki her adamın bir işi, her işin bir adamı (vardır)."

Mevlânâ'nın, Mesnevi'yi Hüsâmeddin Çelebi'nin ricası üzerine, Senâî'nin Hadîkası'nı örnek alarak yazdığını ve onu "İlâhî-nâme" diye adlandırdığını -ki Attâr'ın İlâhî-nâme'si ile karıştırılmamalıdır-⁵⁵ söylemiştik.

Mevlânâ'nın Hadîka'ya gösterdiği bu teveccüh, (mezkûr) eserden veya Senâî'nin başka sözlerinden birçoğunun Mesnevi'de nakledilmesine vesile olmuş; hikâyeler, bahisler ve izahlarda ondan yararlanılmıştır. Örnek olarak iki (tanesini) vereceğiz:

1) گفت معشوقی به عاشق کای فتی تو به غربت دیده ای بس شهرها

"Bir maşûk, aşığına dedi ki: Ey yiğit! Sen gurbette çok şehirler görmüşsündür."⁵⁶

(beytiyle başlayan) Bir maşûkun, aşığına "hangi şehir daha güzeldir" diye sorması (bahsi)nin muhtevâsı, Ahmed Emîn-i Râzî'nin söylediğine göre, Senâî'nin şu (beyitle başlayan) manzûmesinden alınmıştır:

تا نقش خیال دوست با ماست ما را همه عمر خود تماشااست

"Sevgilinin hayâli bizimle birlikte olduğu sürece bütün ömrümüz temâşâ içindedir."

2. (Mevlânâ'nın),

“Söz arasında şöyle buyurmuştur ki tay ile annesi su içiyorlardı.”⁵⁷

(beytiyle başlayan) Tayın su içmekten ürkmesi konusunu örnek verme (bah-
sindeki) temsili, Senâî'nin şu beyitlerinden almıştır:

آن کرّه ای به مادر خود گفت چونکه ما
آبی همی خوریم صفیری همی زبند
مادر به کرّه گفت برو بیهده مگوی
تو کار خویش کن که همه ریش می کنند

“(Hani) bir tay annesine biz su içerken ıslık çalıyorlar demiş; annesi de yürü, boş konuşma, sen kendi işine bak; onların hepsi (saçlarını) sakallarını yolarlar demiş.”

Mevlânâ, konuşmalarında ve yazdıklarında da Senâî'nin birçok şiirini nakletmiştir. Bu cümleden olarak Fî-hi mâ fih ve diğer söz ve yazılarını (ör-
nek gösterebiliriz).

Mevlânâ'nın Senâî'ye saygısı ve bağlılığı, başkalarının karşısında onun şiirlerini övmesi ve zikretmesi de bazı hikâye ve rivayetlere (konu) olmuştur ki bunlardan bahsetmek uygun olacaktır.

Fî-hi mâ fih'te (şöyle) anlatılmıştır: “Demişler ki Seyyid Burhâneddin gü-
zel konuşuyor, ama söz arasında Senâî'nin şiirlerini çok kullanıyor. Seyyid buyurdu ki söyledikleri, “Güneş iyidir, ama ışık vermesi kusurdur” demeye benziyor. Zira Senâî'nin sözünü nakletmek, o sözün görünmesini (sağlamak-
tır). Eşyayı güneş gösterir; (varlıklar) güneşin ışığında görülebilir.”⁵⁸

Şemseddin Eflâkî de Menâkıbü'l-ârifin'de şu hikayeyi anlatır:

“Bir gün Hz. Mevlânâ, medresede oturuyordu. Ansızın zamanın Hâkânî'si olan şairler sultanı Emîr Bahâeddîn-i Kânî, büyük zatlardan oluşan bir grupla birlikte Mevlânâ'yı ziyarete geldiler. Birçok (şeyler) konuşulduktan sonra Kânî, “Ben Senâî'yi hiç sevmem; çünkü Müslüman değildi” dedi. (Mevlânâ) “Müslüman değildi ne demek?” diye sorunca dedi ki “Çünkü o, şiirlerinde Kurân-ı Kerîm'in ayetlerinden iktibaslarla bulunmuş ve onlardan kafiyeler yapmıştır.” Hz. Mevlânâ, büyük bir öfkeyle Kânî'yi azarlayıp buyurdu ki “Sus! Bir Müslüman onun yüceliğini görse, fesi başından düşerdi. O iki cihandan da kurtulmuş idi. Kurân'ın sırlarını açıklayan sözlerini de o halde süslemişti. Sen bu hikmeti bilmezsin okumamışsın da. Çünkü sen zâ-hire kâfîsin.”⁵⁹

Yine Menâkıbü'l-ârifin'de anlatılmıştır ki:

“Bir gün Hz. Mevlânâ, Sirâceddîn-i Tatarî'nin odasına girmiş, manalar (saçmakla) meşguldü. Buyurdu ki: Hakîm-i ilâhî Hâce Senâî ve Ferîdüddîn-i Attâr Hazretleri -Allah sırlarını takdis etsin- çok (ulu) din büyükleri idiler. Fakat onlar ekseriya ayrılıktan söz etmişlerdir. Biz ise hep vuslattan söz ediyoruz.”⁶⁰

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'deki şu iki beyti de bu durumu (teyid eder):

از بس که تند و عاقم در دوزخ فرام
دوزخ ز احترامم گیرد گریز پای
چون دید شور ما را عطار آشکارا
بشکست طلبها را در بزم کبریایی

“Çok sert ve âsi olduğumdan ayrılık cehennemindeyim; cehennem (bile) benim yanımdan kaçıyor.

Bizdeki coşkuyu Attâr görseydi, apaçık ululuk meclisinde tablaları kırardı.”⁶¹

Burada Attâr'dan maksat Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr'dır. Nitekim merhum Furûzanfer, Dîvân-ı Kebîr'in özel isimler fihristinde (bunu) belirtmiştir.

Yazımızın bu son kısmında VII/XIII. yüzyılın -Mevlânâ ile çağdaş- iki büyük mutasavvıf şairinden söz etmek uygun olacaktır ki biri Fahreddîn İbrâhîm-i Irâkî (öl. 688/1292), diğeri efsahu'l-mütetekellimîn (ediplerin en fasihi) olan Sa'dî-yi Şîrâzî (öl. 691/1292)'dir.

Fahreddîn-i Irâkî Multan'da 25 yıl Şeyh Bahâeddîn Zekeriyâ-yı Multânî'nin hizmetinde bulunduktan sonra hacca gitmek amacıyla Multan'dan ayrılmış; (ziyaret ettiği) Mekke ve Medine'de kasideler nazmetmiş; Anadolu'ya geçmiş, Şeyh Sadreddîn-i Konevî (öl. 673/1274)'den Muhyiddîn-i Arabî (öl. 638/1240)'nin eserlerini okumuştur.⁶² (Irâkî) şüphesiz Mevlânâ Celâleddin ile de görüşmüş, emirlerin ve büyüklerin semâ meclislerinde bulunmuştur. Onun Mevlânâ ile irtibatı hususunda Eflâkî şu hikâyeyi anlatmaktadır:

“Bir gün mübârek medresede büyük bir semâ vardı. Zamanın âriflerinden şeyh Fahreddîn-i Irâkî o anda cezbelenip hırkası ve tahfesi düşmüş bir halde doluyor ve bağıyordu. Mevlânâ Hazretleri de diğer bir köşede semâ ediyordu. Mevlânâ Ekmeleddin Tabib, bütün emirler ve bilginlerle seyrediyordu. Semâdan sonra, Ekmeleddin Tabib ‘Şeyh Fahreddîn-i Irâkî hakikaten bundan çok (daha) hoş rüyalar görecek’ dedi. Mevlânâ ‘Eğer başımı bu tarafa çevirip uyursa...’ buyurdu. Nihayet şeyh Fahreddîn Mevlânâ'nın inayet nazarına mazhar oldu. Mevlânâ'nın müsaadesiyle Muñneddin Pervâne şeyh Fahreddîn'i Tokat tarafına çağırdı ve onun için yüksek bir hânîkah yapılmasını emretti. Fahreddîn o hânîkahın şeyhi oldu. Şeyh Fahreddîn daima medresenin semânda hazır bulunur ve Mevlânâ'nın büyüklüğünden bahisle ahlar edip ‘Hiç kimse Mevlânâ'ya gerektiği gibi anlayamadı. O, bu dünyaya garip olarak geldi, garip olarak gitti’ derdi.”⁶³

Mevcut belge ve rivayetlere göre Sa'dî de Mevlânâ ile görüşmüştür. Bu rivayetlerden biri Eflâkî'nin Menâkıbü'l-ârifin'de yazdığıdır ki Acâibü'l-büldân müellifi de bu görüşmeyi ayrıntılı olarak anlatmıştır.⁶⁴

Eflâkî (şöyle) yazıyor: “Şiraz ülkesinin padişahu olan Sultan Şemseddîn-i Hindî, insanların en hoşu ve en tatlı sözlüsü Şeyh Sa'dî'ye bir mektup gönder-

rip acayip mânalar ihtiva eden gazellerden kimin olursa olsun, canının gıdası yapması için kendisine göndermesini rica etti. Şeyh Sa'dî Mevlânâ Hazretlerinin o günlerde Şiraz'a götürdükleri ve halkın deli divane oldukları yeni bir gazelini yazıp gönderdi. O gazel budur:

هر نفس آوازِ عشق می رسد از چپ و راست ما به فلک می رویم عزم تماشا که راست

"Her an sağdan soldan aşk sesi geliyor. Biz feleklere gidiyoruz, kim bu temayaşa iştirak etmek istiyor?"

Ve mektubun sonuna da 'Rum ülkesinde bir mübarek padişah zuhur etmiştir. Bu onun sırrının hoş kokularındandır. Bundan daha iyi bir söz söylenmemiştir ve söylenmeyecektir de. Ben, o sultanı ziyaret etmek üzere Rum diyarına gitmek ve yüzümü onun mübarek ayağının toprağına sürmek istiyorum' diye yazdı. (...) Sonunda Sa'dî Konya'ya gidip o Hazretin elini öpmekle müşerref ve erlerin inayet nazarına mazhar oldu."⁶⁵

Acâibü'l-büldân'da (şöyle) rivayet edilmiştir.⁶⁶ "Derler ki tarikat ehlinin şeyhi Muslihuddîn Sa'dî-yi Şîrâzi, seyahati esnasında Mevlânâ'nın şehrine ulaştı. (...) Bir gün (Mevlânâ) tarzında bir gazel söyleme arzusuyla şu mısraı söyledi:

سر مست اگر در آبی عالم به هم بر آید

"Eğer sarhoş olarak içeri girersen âlem birbirine karışır."

Şiirin arkasını getiremedi ve ikinci mısraı söyleyemedi. Bunun üzerine semâ meclisinde (bulunan) Mevlânâ'nın huzuruna vardı. Mevlânâ'nın ilk söylediği söz şu oldu:

سر مست اگر در آبی عالم به هم بر آید خاک وجود ما را گرد از عدم بر آید

*"Eğer sarhoş olarak içeri girersen, âlem birbirine karışır. Bizim varlık toprağımızın tozu, yokluktan gelir."*⁶⁷

Gazeli sonuna kadar (okudu). Şeyh Sa'dî anladı ki Mevlânâ'nın söylediği (şiiir), halinin coşup taşmasındandır. Onun iç dünyasının temizliğine olan inancı arttı."

Merhum üstad Furûzanfer, tarihî problemleri tenkit ve tahkik ederek Menakıbü'l-ârifin ve Acâibü'l-büldân'da Sa'dî'nin Mevlânâ ile görüşmesine dair (bu) iki rivayeti güvenilir bulmuş; Sa'dî'nin, Mevlânâ'ya duyduğu inanç ve güven ortada iken onun,

از جان برون نیامده جانانت آرزوست ز ناز نابریده و ایمانت آرزوست

"Canın (bedeninden) dışarı çıkmamışken sevgiliyi arzuluyorsun; zünnarı koparmamışken imanı arzuluyorsun."

beytiyle başlayan ve Mevlânâ'nın,

بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست بگشای لب که قند فراوانم آرزوست

ZİYÂUDDİN SECCÂDÎ/YAKUP ŞAFAK

“Yüzünü göster; bağı, gül bahçesini görmeyi arzuluyorum. Dudaklarını aç; bol bol şeker arzuluyorum.”

matlı gazeline nazîre olduğu anlaşılan şiirinin, Mevlânâ'ya bir cevap ve itiraz olduğu (iddiasını) reddetmiş ve temelsiz saymıştır.

Yine Furûzanfer'in söylediğine göre bazı kimseler, Bûstân'da,

شناسا و رهرو در اقصای روم

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم

“İşittim ki Anadolu'da temiz bir memlekette basiret sahibi olan ve (halk) irşad eden bir adam varmış.”⁶⁸

beytiyle başlayan hikâyenin, Mevlânâ'nın ahlâkını yermek ve onun misafirperverlikteki (olumsuz tavrını) göstermek için yazıldığını sanmış ve (öyle) beyanda bulunmuşlardır. (Üstada göre, isnad edilenler) kesinlikle Mevlânâ'nın ahlâkına ve davranışlarına uymaz ve (bu iddia) kabul edilemez.

Son olarak (belirtmeliyiz) ki Sa'dî'nin birkaç beyti Eflâkî'nin Menâkıbü'l-ârifin'inde nakledilmiştir⁶⁹ ve bu, Sa'dî'nin şiirinin (daha) kendi zamanında (bile) Anadolu'da meşhur olduğunun delilidir.

¹ Mesnevî, II, 3758 [The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi, nşr. İng. trc. ve şerh: Reynold A. Nicholson, I-VIII, London, 1925-1940; Türkçe trc. Veled İzbudak, I-VI, İst., 1942-1946. Mesnevî'nin Türkçe çevirilerinde (Ankaravî: II, s. 567; İzbudak: II, 3758; Tâhirü'l-Mevlevî: VIII, s. 1091; Gölpinarlı: II, 3769) beyitteki “hâkânî” kelimesi, “hakana mensup, hakanın” manalarında karşılanmıştır. Nicholson da sözkonusu kelimeyi özel isim olarak değerlendirmemiştir.]

² Dîvân-ı Hâkânî, nşr. Ziyâuddîn Seccâdî, Tahran, 1338 hş., s. 411.

³ Aynı eser, s. 56.

⁴ Aynı eser, s. 45.

⁵ Bu konunun ve hadisin izahı, ayrıca Dîvân-ı Kebîr'den bir şiir için bkz. Z. Seccâdî, Güzîde-i eş'âr-ı Hâkânî bâ şerh ü tafsîl, Tahran, 1351 hş., s. 68.

⁶ Mesnevî-yi meşhûr be Tuhfetü'l-İrâkeyn, nşr. Yahyâ Karîb, Tahran, 1333 hş., s. 28.

⁷ Dîvân-ı Hâkânî, s. 747.

⁸ Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr, nşr. Bediuzzamân Furûzanfer, I-VIII, Tahran, 1336-1345 hş., C. I, s. 247. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), trc. Abdülbaki Gölpinarlı, I-VII, 2.bs., Ankara, 1992, C. IV, s. 157, Gz. no: XIX.]

⁹ Dîvân-ı Hâkânî, s. 604.

¹⁰ Külliyyât-ı Şems, C. II, s. 96, Gz. no: 706. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 274, Gz. no: LXXII.]

¹¹ Aynı eser, C. III, s. 215, [Gz. no: 1455. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. II, s. 121, Gz.no: CVII. Mütercim, beyitteki “hazret-i hâkânî” ibaresini, “hakanın tapısı” diye tercüme etmiştir.]

¹² Aynı eser, C. VII, s. 486.

¹³ Aynı eser, C. II, s. 258, Gz. no: 996; s. 264, Gz. no: 1007. Merhum Furûzanfer, bu sayfanın hâşiyesinde (şöyle) demiştir: “İkinci beyit, biraz farklı olarak, Rûdekî’nindir.” Lûbâbü’l-elbâb’dan nakil, s. 8. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 37, Gz. no: XXXI; S. 36, Gz. no: XXX.]

¹⁴ Ahvâl u âsâr-ı Rûdekî, nşr. Saïd Nefîsî, C. III, Tahran, 1319 hş., s. 983. [İkinci beyitteki baba ve anne kavramları için bkz. A. Gölpinarlı, Yüz Soruda Tasavvuf, 2.bs., İst., 1985, s. 61-62.]

¹⁵ Külliyyât-ı Şems, C. VI, s. 171, [Gz. no: 2896. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. IV, s. 286, Gz. no: CXLIX.]

¹⁶ Nizâmî-yi Arûzî, Çehâr makâle, nşr. Muhammed Muîn, Tahran, 1334 hş., s. 166-169.

¹⁷ Aynı eser, s. 63.

¹⁸ Divân-ı Hâfız, nşr. Muhammed Kazvîni-Kâsım Ganî, Tahran, 1320 hş. [Gz. no: 432. Hafız Divanı (Tercümesi), trc. A. Gölpinarlı, 2.bs. Ankara, 1985, s. 481, Gz. no: CDLXXXII. Burada ikinci mısra -Kazvîni-Ganî neşrinde belirtildiği üzere- birçok nüshada olduğu gibi farklı şekildedir ve mütercim onu, “rüzgârından huriler huyunun kokusu gelip duran” diye Türkçe’ye çevirmiştir.]

¹⁹ Zebîhullah Safâ, Târih-i edebiyât der Îrân, C. I, Tahran, 1332 hş., s. 441-449; Ahvâl ü eş’âr-ı Kisâî, nşr. Mehdi Dirahşân, C. I, Tahran, 1309 hş., mukaddime.]

²⁰ Külliyyât-ı Şems, C. II, s. 190, [Gz. no: 879. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. II, s. 336, Gz. no: XXXIX. Söz konusu iki beytin tercümesi, Gölpinarlı’nın eserinden aynene nakledilmiştir.]

²¹ Aynı eser, C. III, s. 215, [Gz. no: 824. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. IV, s. 180, Gz. no: XLIV.]

²² Târih-i güzîde, nşr. Abdü’l-Hüseyn Nevâyî, Tahran, 1334 hş., s. 740.

²³ Külliyyât-ı Şems, C. I, s. 28, Gz. no: 49. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. VII, s. 77, Gz. no: II.]

²⁴ Aynı eser, C. II, s. 137, Gz. no: 781; s. 149, Gz. no: 803. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. VII, s. 305, Gz. no: XXXVII.]

²⁵ Bkz. aynı eser, 781. gazelin hâşiyesi.

²⁶ Aynı eser, C. II, s. 149, Gz. no: 803. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. VII, s. 666, Gz. no: LXXXII.]

²⁷ Aynı eser, C. I, s. 258, Gz. no: 446. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. II, s. 319, Gz. no: XXVI.]

²⁸ Divân-ı Seyyid Hasan-ı Gaznevî mülakkab be Eşref, nşr. M. Takî Müderris Razavî, Tahran, 1328 hş., s. 31-32; ayrıca bkz. Fîhi mâ fih, nşr. B. Furûzânfer, Tahran, 1348 hş., s.294 (Açıklamalar kısmı). [Hasan-ı Gaznevî’nin beytinde farklılık olarak sadece “budest” yerine “fütâd” vardır.]

²⁹ Külliyyât-ı Şems, C. I, s. 280, Gz. no: 481. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. II, s. 94, Gz. no: XXXII.]

³⁰ Aynı eser, C. I, s. 93, [Gz. no: 702. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 276, Gz. no: LXXIV.] Gazelin hâşiyesinde (s. 250) Leylî vü Mecnûn'un Tahran baskısına işaret edilmiştir.

³¹ Aynı eser, C. II, s. 289, Gz. no: 1054. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 279, Gz. no: LXXVIII.] Hâşiyede (s. 285) Nizâmî'nin Hamse'sinin Tahran baskısına atıfta bulunulmuştur.

³² Aynı yer. [Beytin tercümesi için bkz. Leylâ ile Mecnun (Tercümesi), trc. Ali Nihad Tarlan, İst., 1943, s. 183.]

³³ Aynı eser, C. II, s. 296, Gz. no: 1069. [Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. III, s. 446, Gz. no: LXXV. Beyitteki "kâhil" kelimeleri, tercümede "kâmil" karşılığı olarak "olgunluk çağına, olgunların" şeklinde yer almıştır. Beyitte geçen "kurân", iki yıldızın, aynı burcun aynı derecesinde bulunmasıdır. Müşteri ile ayın kırâmı pek kutludur. Bkz. Hafız Divanı (Tercümesi), 1851 nolu beytin izahı.]

³⁴ Dîvân-ı Enverî, nşr. M. Takî Müderris Razavî, C. I, Tahran, 1347 hş., s. 243.

³⁵ Külliyyât-ı Şems, C. III, s. 39, [Gz. no: 1142; ayrıca krş. 214 nolu gazel. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. III, s. 206, Gz. no: CXXIX; krş. C. III, s. 67, Gz. no: X. Furûzânfer neşrinde ikinci matla şöyledir: *Dıraht eger müteharrik budî zi cây be câ/Ne renc-i erre keşîdî ne zahmhâ-yı cefâ.*]

³⁶ Dîvân-ı Enverî, s. 210. [A. Gölpinarlı'nın Mesnevi ve Şerhi (2.bs., I-IV, İst., 1985) isimli eserinin indeksinde "Enverî" bir yerde (C. I, s. 580) geçmektedir ve müellif, burada yer alan Rum ve Çin Ülkesi Ressamları hikâyesi hakkında şöyle demektedir: "3479. beyitten sonraki hikâye, Furûzanfer'e göre İhyâu'l-ulûm'da geçmekte; Enverî'nin 4 beytinde, Nizâmî'nin İskender-nâme'sinde bulunduğunu bildiriyor ve metin veriyor. (Meâhiz, s. 33-35)"]

³⁷ Külliyyât-ı Şems, C. IV, s. 78'de bir gazel, Cemâlüddîn Abdürrezzâk'a nazîre olarak yazılmıştır.

³⁸ Bkz. Çehâr makâle, Hâşiyeler, Dîvân-ı Hakîm Senâî, nşr. Müderris Razavî, Tahran, 1341 hş., Mukaddime ve diğer kaynaklar.

³⁹ Dîvân-ı Hâkânî, Mukaddime, s. 6.

⁴⁰ Aynı eser, s. 858.

⁴¹ Târîh-i edebiyât der İrân, C. II, s. 865. [Z. Safâ beytin kaynağını belirtmemiştir. A. Gölpinarlı'nın belirttiği gibi bu beyit, bazı küçük farklılıklarla Sultan Veled'e aittir. Bkz. Dîvân-ı Sultân Veled, nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1941, s. 277; A. Gölpinarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, İst., 1953, s. 58.]

⁴² Aynı yer. [Z. Safâ, bu beytin de kaynağını belirtmemiştir.]

⁴³ Saîd Nefîsî, Cüst-cû der ahvâl ü âsâr-ı Şeyh Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbüri, Tahran, 1320 hş.; B. Furûzânfer, Şerh-i ahvâl ü nakd ü tahlîl-i âsâr-ı Şeyh Ferîdüddîn Muhammed Attâr-ı Nişâbüri, Tahran, 1339 hş.; Târîh-i edebiyât der İrân, C. II, s. 858 vd.

⁴⁴ Bkz. B. Furûzânfer, Risâle der tahkîk-i ahvâl ü zindegânî-yi Celâleddîn Muhammed meşhûr be Mevlevî, 2.bs., Tahran, 1333 hş., s. 107, haşiyeye 1. [Mevlâna Celâleddin, trc. F. Nafiz Uzluk, İst., 1963, s. 145-146. İlâhî-nâme için bkz. Mesnevi (Nicholson

neşri ve İzbudak tercümesi), III,2771, 3750; IV, 2567; VI, 3345 (Başlık); A. Gölpinarlı, Mesnevi ve Şerhi, III, 2772, 3751; IV, 2567; VI, 3352 (Başlık) nolu beyitlerin izahları. Ayrıca krş. Ahmed Eflâkî, Menâkıbü'l-ârifin, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1961, C. II, s. 740; Ariflerin Menkıbeleri, trc. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1954, C. II, s. 155-160.]

⁴⁵ Külliyyât-ı Şems, C. I, s. 20, [Gz. no: 24.Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. I, s. 43-44, Gz.no: XXVII.]

⁴⁶ Aynı eser, C. I, s. 44, [Gz. no: 60. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 390, Gz.no: XVI.]

⁴⁷ Aynı eser, C. II, s. 161,[Gz. no: 824. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. IV, s.180, Gz.no: XLIV.]

⁴⁸ Aynı eser, C. I, s. 155, [Gz. no: 249. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 108, Gz.no: II.]

⁴⁹ Dîvân-ı Senâî, s. 799. Krş. Mevlânâ'nın s. 151'deki gazelinin hâşiyesi.

⁵⁰ Külliyyât-ı Şems, C. I, s. 113, [Gz. no: 15. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. I, s. 23, Gz.no: XI.]

⁵¹ Aynı eser, s. 13'ün hâşiyesi.

⁵² Aynı eser, C. III, s. 126. (Hâşiyede Senâî'ye işaret edilmektedir.) [Gz. no: 1300. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 153, Gz.no: LII.]

⁵³ Aynı eser, C. III, s. 247. (Hâşiyede Senâî'nin Hadîka'sına işaret edilmektedir.) [Gz. no: 973. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. V, s. 125, Gz.no: XX.]

⁵⁴ Aynı eser, C. III, s. 96. (Hâşiyede Senâî'nin Hadîka'sına işaret edilmektedir. Krş. Müderris Razavî neşri, s. 449, st. 4) [Gz. no: 1244. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. III, s. 466, Gz.no: XCV.]

⁵⁵ B. Furûzânfer, Risâle der tahkîk..., s. 107.

⁵⁶ B. Furûzânfer, Meâhiz-i kısas ve temsîlât-ı Mesnevî, Tahran, 1333 hş., s. 121. [Mesnevî (Nich.neşri) III, 3808]

⁵⁷ Aynı yer. [Mesnevî (Nich.neşri) III, 4292. Bir önceki beyitte "Hakîm"ın sözünün nakledileceği bildirilmektedir.]

⁵⁸ Fihî mâ fih, nşr. B. Furûzânfer, Tahran, 1348 hş., s. 207. [Trc. A. Gölpinarlı, İst., 1959, s. 179.]

⁵⁹ Menâkıbü'l-ârifin, C. I, s. 222 [Ariflerin Menkıbeleri, C. I, s. 240-241]; ayrıca bkz. B. Furûzânfer, Risâle der tahkîk..., s. 125. [Mevlâna Celâleddin, s.169.]

⁶⁰ Menâkıbü'l-ârifin, C. I, s. 221. [Ariflerin Menkıbeleri, C. I, s. 239.]

⁶¹ Külliyyât-ı Şems, C. VI, s. 211, [Gz. no: 2967. Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. I, s. 386, Gz. no: CXLV. Mütercim, beyitte tevriyeli olarak kullanıldığı anlaşılan Attâr kelimesini, "güzel kokular satan" diye tercüme etmiştir.]

⁶² B. Furûzânfer, Risâle der tahkîk..., s. 124. [Mevlâna Celâleddin, s. 166-167]; Külliyyât-ı Şeyh Fahrüddîn İbrâhîm-i Hemedânî mütehallis be İrâkî, nşr. Saîd Nefîsî, Tahran, 1336 hş., Mukaddime.

⁶³ Menâkıbü'l-ârifin, C. I, s. 399. [Ariflerin Menkıbeleri, C. I, s. 431. Tercüme buradan nakledilmiştir.]

⁶⁴ B. Furûzânfer, Risâle der tahkik..., s. 128-132. [Mevlâna Celâleddin, s. 172 vd. Acâibü'l-büldân, makalede birkaç kez yanlışlıkla Mu'cemü'l-büldân olarak zikredilmiştir.]

⁶⁵ Aynı yer. [Ariflerin Menkıbeleri, C. I, s. 291-292. Tercüme, buradan nakledilmiştir.] Ayrıca bkz. Külliyyât-ı Şems, C. I, s. 269, hâşiye 1.

⁶⁶ B. Furûzânfer, Risâle der tahkik..., s. 130. [Mevlâna Celâleddin, s. 173-174.]

⁶⁷ [B. Furûzânfer'in notu]: Bu beyit, Sa'dî'nin Bedüyyât'ındaki bir gazelin matladır. [Bkz. Külliyyât-ı Sa'dî, nşr. Muhammed Ali Furûgî, 6.bs, Tahran, 1370 hş., s. 212.] Mevlânâ'nın şu beyitle başlayan bir gazeli vardır: *Ey ân ki piş-i hüsnet hürî kadem der âyed/Der hâne-i hayâlet şâyed ki gam der âyed*: "Ey güzelliğinin huzuruna (ancak) hürinin girebildiği (güzel)! Senin hayal evine, üzüntünün girmesi yakışır mı?" (Risâle der tahkik..., s. 129, not 2; [Külliyyât-ı Şems, Gz. no: 851; Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. I, s. 262, Gz. no: XXXVII.]

⁶⁸ [Yukarıdaki beyitler için bkz.: Külliyyât-ı Sa'dî, Bûstân, 2. Bâb, s. 84. Külliyyât-ı Şems, Gz. no: 441; Divan-ı Kebir (Tercümesi), C. II, s. 300-301, Gz. no: XIV.]

⁶⁹ Menâkıbü'l-ârifin, C. I, s. 54, 446, 457. [Ariflerin Menkıbeleri, C. I, s. 291-292.]